

KWALITEIT IN DE MONUMENTENKETEN

De keten is zo sterk als de zwakste schakel

7 aanbevelingen voor versterking van de
keten van instandhouding van monumenten

JANUARI 2022

VAWR

 **Vakgroep
Restauratie**
Partners in restauratie,
onderhoud en herbestemming

 Restauratie
Compagnie van Amateurs

Inhoud

Samenvatting	4
Aanbevelingen voor kwaliteit in de keten van instandhouding van monumenten	5
1 Inleiding	6
2 Beschrijving van de keten	7
De eigenaar	7
De adviseurs van de eigenaar	7
Gemeenten en provincies	7
Subsidies en leningen	7
Uitvoerende bedrijven	7
Onderwijs	7
3 Kansen en bedreigingen in de keten	8
Betere begeleiding van en meer kennis bij de EIGENAAR	8
Gebruik de onafhankelijke inbreng van de ADVISEUR ten volle	9
Versterk kennis, kunde en capaciteit bij GEMEENTEN en PROVINCIES	9
Verbind inhoudelijke voorwaarden aan SUBSIDIES en LENINGEN	10
Zorg voor meer gecertificeerde UITVOERENDE BEDRIJVEN	10
Zorg structureel voor goed, up-to-date en betaalbaar ONDERWIJS	11
Erkenning voor de restauratie-ambachten als IMMATERIEEL ERFGOED	11

PRAATPLAAT – Kwaliteit in de monumentenketen	12
---	-----------

BIJLAGE – Praktische uitwerking van de 7 aanbevelingen	13
---	-----------

Samenwerking ministeries	14
---------------------------------	-----------

Aanbeveling 1: Eigenaren van monumenten stimuleren tot goed opdrachtgeverschap	14
--	----

Aanbeveling 2: Het bevorderen van het inzetten van deskundige adviseurs door eigenaren van monumenten	14
---	----

Aanbeveling 3: Het (als stelselverantwoordelijke overheid) initiatief nemen tot structureel overleg over de eerder overeengekomen taakverdeling tussen overheden	14
--	----

Aanbeveling 4: Aan subsidies en leningen voorwaarden verbinden die de kwaliteit van de instandhouding van monumenten bevorderen	15
---	----

Aanbeveling 5: De (koepels van) bedrijven in de monumentensector betrekken bij het bevorderen van de kwaliteit van instandhouding van monumenten	15
--	----

Aanbeveling 6: Het gespecialiseerd onderwijs ter stimulering van de ontwikkeling en het behoud van het vakmanschap bevorderen en structureel ondersteunen	15
---	----

Aanbeveling 7: Erkenning van het vakmanschap in de erfgoedsector door Unesco bevorderen door een onderzoek te doen naar de mogelijkheden van erkenning van typisch Nederlandse ambachten in de monumentensector	15
---	----

Colofon	17
---------	----

Leden van Vereniging van Architecten Werkzaam in de Restauratie, Vakgroep Restauratie en GA-Platform Restauratie	18
--	----

Samenvatting

Er breekt een nieuwe kabinetsperiode aan. Er moeten keuzes gemaakt worden en beleidslijnen uitgezet. Wat te doen met het beleid en de middelen voor de Nederlandse gebouwde en groene monumenten?

De Vereniging van Architecten Werkzaam in de Restauratie (VAWR), de branchevereniging van erkende restauratiebouwbedrijven (Vakgroep Restauratie) en de gespecialiseerde aannemers in de restauratie (GA-Platform Restauratie) hebben onderzocht hoe het ervoor staat met de zorg voor het erfgoed en zien ruimte voor verbetering, verwoord in zeven aanbevelingen. De nieuwe bewindspersoon van OCW is voor dit erfgoed stelselverantwoordelijk en daarom is dit rapport, *Kwaliteit in de monumentenketen*, voor deze bewindspersoon bedoeld.

Vijf jaar terug boden de koepelorganisaties het rapport *Naar een duurzame instandhouding van het gebouwde erfgoed* aan aan de toenmalige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), Jet Bussemaker. Haar opvolgster, minister Ingrid van Engelshoven, gaf in haar beleidsbrief *Erfgoed Telt* (2018) een positieve impuls aan diverse onderdelen van de zorg voor de instandhouding van het gebouwde en groene erfgoed en een fors bedrag aan extra middelen. Daar zijn mooie dingen uit voortgekomen.

Als marktpartijen zien we dat er nog meer verbeteringen mogelijk zijn. De bedrijven in de sector van de gebouwde en groene monumenten maken zich nu sterk voor de borging van kwaliteit in de keten van instandhouding van monumenten.

Voor het eerst is nu de hele keten beschreven van betrokken partijen, in te zetten middelen en voorwaarden om tot een doelmatige en kwalitatief goed uitgevoerde instandhouding van ons erfgoed te komen. Door de hele keten te beschrijven, te onderzoeken en te bespreken, zijn de zwakke schakels in kaart gebracht, kansen beschreven en zeven aanbevelingen geformuleerd.

Een integrale aanpak is dringend gewenst, omdat de keten van instandhouding van het gebouwde en groene erfgoed nog te veel zwakke schakels vertoont. Door een goede samenwerking van alle betrokken partijen kan het spreekwoord: "De ketting is zo sterk als de zwakste schakel" worden omgezet in "Sterke schakels vormen samen de kracht van de keten".

Wederom bieden de koepels van bedrijven een gedegen rapport aan aan de Staatssecretaris van Cultuur en Media als uitnodiging om samen te werken aan het versterken van de schakels in de keten van instandhouding. Daarmee kunnen we gezamenlijk de kwaliteit in de keten van de instandhouding van monumenten verbeteren.

Ons erfgoed is er voor iedereen, de instandhouding ervan is een verantwoordelijkheid van ons samen.

Aanbevelingen voor kwaliteit in de keten van instandhouding van monumenten

De Vereniging van Architecten Werkzaam in de Restauratie (VAWR), de branchevereniging van erkende restauratiebouwbedrijven (Vakgroep Restauratie) en de gespecialiseerde aannemers in de restauratie (GA-Platform Restauratie) roepen het kabinet en daarbinnen de Staatssecretaris van Cultuur en Media op in de periode 2021 tot en met 2024 het initiatief te nemen om de kwaliteit van de instandhouding van monumenten structureel te verbeteren door het overnemen van de volgende aanbevelingen:

- 1 Eigenaren van monumenten stimuleren tot goed opdrachtgeverschap.
- 2 Het bevorderen van het inzetten van deskundige adviseurs door eigenaren van monumenten.
- 3 Het (als stelselverantwoordelijke overheid) initiatief nemen tot structureel overleg over de eerder overeengekomen taakverdeling tussen overheden.
- 4 Aan subsidies en leningen voorwaarden verbinden, die de kwaliteit van de instandhouding van monumenten bevorderen.
- 5 De (koepels van) bedrijven in de monumentensector betrekken bij het bevorderen van de kwaliteit van instandhouding van monumenten.
- 6 Het gespecialiseerd onderwijs ter stimulering van de ontwikkeling en het behoud van het vakmanschap bevorderen en structureel ondersteunen.
- 7 Erkenning van het vakmanschap in de erfgoedsector als Immaterieel Erfgoed door Unesco bevorderen door een onderzoek te doen naar de mogelijkheden van erkenning van typisch Nederlandse ambachten in de monumentensector.

Inleiding

In de vorige kabinetsperiode heeft de minister van OCW in de beleidsbrief Erfgoed Telt (2018) een positieve impuls gegeven aan de zorg voor monumenten. Met extra financiële middelen, van € 325 miljoen voor een periode van 4 jaar, is onder meer een aantal knelpunten uit het rapport 'Naar een duurzame instandhouding van het gebouwde erfgoed' opgelost.

De knelpunten die destijds zijn geïnventariseerd en de bijbehorende aanbevelingen voor een beter functionerend stelsel van instandhouding van het gebouwde en groene erfgoed, hadden betrekking op vijf thema's:

- Duidelijkheid creëren in de bestuurlijke verhoudingen tussen overheden.
- Het stimuleren van en sturen op kwaliteit.
- Het bieden van zekerheid over de beschikbare middelen.
- Het bieden van een goede voorlichting aan eigenaren.
- Het bevorderen van kennisoverdracht en -ontwikkeling en het stimuleren van innovatie.

In de beleidsbrief Erfgoed Telt is op onderdelen van deze vijf thema's ingegaan. Inhoudelijk lag de focus op restauratiekwaliteit, de zorg voor grote monumenten en belangrijke thema's als duurzaamheid, herbestemming, religieus erfgoed, opleidingen en vakmanschap. Helaas is niet het gehele stelsel van de instandhouding van het gebouwde erfgoed onder de loep genomen. Daar willen de VAWR, de Vakgroep Restauratie en het GA-Platform Restauratie nu verandering in brengen.

→ Maatschappelijke relevantie

Het gebouwde en groene erfgoed is maatschappelijk relevant. Erfgoed speelt een grote rol in ons leven. We wonen en werken erin, we zoeken vertier in en rond monumenten en we genieten er al dan niet bewust van als we ons van A naar B begeven in

het verkeer. Kortom, erfgoed is een belangrijke kwaliteit in het leven van jong en oud. Ook tijdens de coronacrisis hebben we kunnen zien dat erfgoed volop afleiding en ontspanning biedt. Daarom verdient erfgoed de continue aandacht van de overheid.

Erfgoed gaat niet alleen over onze monumenten zelf, maar ook over onze identiteit, ruimtelijke ordening en economie. Vanzelfsprekend is deze prachtige leefomgeving niet.

En eenmaal verloren, komt het nooit meer terug. Voor de instandhouding is de borging van kwaliteit in de hele keten van instandhouding van het gebouwde en groene erfgoed nodig. Ook de Raad voor Cultuur vraagt in haar advies over de evaluatie van de Subsidieregeling instandhouding monumenten (Sim) aandacht voor de borging van uitvoeringskwaliteit¹.

Het rapport 'Kwaliteit in de keten' informeert de Staatssecretaris van Cultuur en Media, die stelselverantwoordelijk is voor de erfgoedzorg, over het belang van een goed functionerende keten en het borgen van kwaliteit in die keten. De keten wordt beschreven en er worden aanbevelingen gedaan om de kwaliteit van alle schakels in de keten te borgen onder het motto 'een keten is zo sterk als de zwakste schakel'.

→ Aanpak onderzoek

Voor dit rapport is een representatieve groep van negen bedrijven – restauratie-architecten, hoofdaannemers en gespecialiseerde aannemers met een bedrijfsomvang van klein tot middelgroot tot groot – geïnterviewd. Zij zijn bevraagd op hun ervaringen met de diverse schakels in de keten en hun blik op knelpunten en hun ideeën over mogelijke oplossingen daarvan. De uitkomsten van de gesprekken zijn voorgelegd aan alle lidbedrijven van de VAWR, de Vakgroep Restauratie en het GA-Platform Restauratie. Ook zijn gesprekken gevoerd met Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM) en het Nationaal Centrum Erfgoedopleidingen (NCE). De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is tijdens het proces geïnformeerd over de voortgang en de resultaten van het onderzoek.

1) Raad voor Cultuur, *Briefadvies Subsidieregeling instandhouding monumenten*, 9 februari 2021 (zie www.raadvoorcultuur.nl).

Beschrijving van de keten

→ De eigenaar

Nederland heeft volgens de erfgoedmonitor van de rijksoverheid bijna 62.000 gebouwde en groene rijksmonumenten en daarnaast nog eens bijna 56.000 gemeentelijke monumenten. De eigenaren van deze monumenten zijn de opdrachtgevers voor de instandhouding van hun erfgoed. Daarbij moeten zij zich houden aan de regels, die overheden (met name rijk en gemeenten) hebben gesteld in wet- en/of regelgeving voor instandhouding van beschermde monumenten.

→ De adviseurs van de eigenaar

Eigenaren van monumenten kunnen verschillende soorten adviseurs inschakelen om hen te adviseren over de instandhouding van hun monument. Architectenbureaus, bouwkundige adviesbureaus en de Monumentenwacht zijn de belangrijkste adviseurs.

Eigenaren hebben de keuze uit ERM-erkende adviseurs, waarbij de kwaliteit van de advisering geborgd is, en niet ERM-erkende adviseurs, waarbij de kwaliteit mogelijk wel geleverd kan worden, maar niet is geborgd.

→ Gemeenten en provincies

Gemeenten vormen een belangrijke schakel in de keten. Zij verlenen namelijk de vergunning voor ingrepen aan monumenten. Sinds de invoering van de Monumentenwet 1988 vormen de gemeenten ook het kennis- en informatie-loket voor eigenaren van monumenten.

De provincies zijn, sinds de invoering van de Wet revitalisering generiek toezicht op 1 oktober 2012, belast met toezicht op de uitvoering van taken door gemeenten. Geconstateerd moet worden dat provincies dit toezicht niet hebben opgepakt².

→ Subsidies en leningen

Voor de financiering van de instandhouding van een monument kan een eigenaar een beroep doen op subsidieregelingen van verschillende overheden en/of een laagrentende lening van het Restauratiefonds. Deze leningen worden overigens ook grotendeels mogelijk gemaakt door de inzet van overheidsgelden. Het rijk subsidieert het onderhoud van rijksmonumenten, de instandhouding van de door het rijk beschermde woonhuismonumenten en incidenteel de restauraties van grote rijksmonumenten.

De provincies subsidiëren structureel restauraties van monumenten (mede gevoed door rijksmiddelen).

Diverse gemeenten kennen subsidieregelingen voor rijks- en/of gemeentelijke monumenten.

Het Restauratiefonds verstrekt leningen aan eigenaren van rijks- en gemeentelijke monumenten en fungeert tevens als 'huisbankier' voor de subsidies, die door het rijk worden toegekend.

→ Uitvoerende bedrijven

De uitvoerende bedrijven zijn de aannemers en gespecialiseerde (onder) aannemers. Er zijn erkende bedrijven en niet erkende bedrijven.

De erkende bedrijven zijn gecertificeerd op basis van beoordelings- en uitvoeringsrichtlijnen van de Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM). Na certificering worden de bedrijven ieder jaar getoetst of de kwaliteit van de uitvoering van de werkzaamheden conform het niveau van het certificaat wordt geleverd. Naast de erkende bedrijven is er een groot aantal niet erkende bedrijven actief in de uitvoering van werkzaamheden aan monumenten. De kwaliteit van het geleverde werk kan, vanwege het ontbreken van de borging van kwaliteit, risico's opleveren voor monumenten, omdat een zorgvuldige afweging bij het plegen van ingrepen mogelijk niet plaatsvindt.

→ Onderwijs

Doordat de gemiddelde leeftijd van vakmensen in de monumentensector relatief hoog is, hebben bedrijven te maken met een forse uitstroom van restauratievaklieden. Er is dus behoefte aan een nieuwe generatie restauratievaklieden. Het reguliere onderwijs op (V)MBO-, HBO- en WO-niveau biedt voor de monumentensector geen mogelijkheden om vakmensen op te leiden. De sector van het gebouwde erfgoed met zijn gespecialiseerde bedrijven is klein. Jaarlijks dienen ongeveer 200 vaklieden, verspreid over 10 vakdisciplines, te worden opgeleid. Specifiek onderwijs betekent maatwerk en dat is te kostbaar binnen het reguliere onderwijs. Bedrijven moeten daarom zelf investeren in het opleiden van restauratievaklieden.

²) Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed, *Een lappendeken. Zicht op toezicht door provincies*, december 2020 (zie www.inspectie-oe.nl).

Kansen en bedreigingen in de keten

In de hele keten van instandhouding zien we bedreigingen, sommigen groot, anderen minder groot. Gelukkig zijn er ook tal van kansen om de kwaliteit in de keten te versterken.

→ Beter begeleiding van en meer kennis bij de EIGENAAR

Eigenaren van monumenten hebben een grote verantwoordelijkheid. Gebrek aan goed opdrachtgeverschap en geen of verkeerd onderhoud leidt op termijn onherroepelijk tot verval (of zelfs verlies) van het gebouwde en groene erfgoed en tot kostbare restauraties.

De groep van eigenaren van rijks- en gemeentelijke monumenten is grofweg in te delen in de volgende categorieën:

- Overheden.
- Particuliere organisaties voor monumentenbehoud (POM's).
- Particuliere eigenaren.
- Organisaties/bedrijven.
- Projectontwikkelaars.

Zijn deze eigenaren, ongeacht hun categorie, ook goede opdrachtgevers?

Het opdrachtgeverschap kan in negatieve zin worden beïnvloed door een gebrek aan kennis en informatie, maar ook door het ontbreken van toezicht en in het ultieme geval het ontbreken van handhaving. Alle eigenaren kunnen echter ook worden gestimuleerd tot goed opdrachtgeverschap, waarbij kennis van cultuurhistorische waarden van groot belang is.

Kans 1

De overheid kan het 'doenvermogen' van met name particuliere eigenaren stimuleren door goede en begrijpelijke voorlichting over goed opdrachtgeverschap.

Kans 2

Van professionele organisaties voor monumentenbehoud (POM's) mag verwacht worden dat bij keuzes in de opdrachtverlening de kwaliteit wordt geborgd. Toezicht hierop ontbreekt, maar is wel wenselijk. Kwaliteit is immers niet een zaak van een eenmalige beslissing bij het aanwijzen van een organisatie tot POM, maar van een constante opgave bij het beheer van het monumentale bezit.

Kans 3

Veel eigenaren willen verduurzamingsmaatregelen nemen. Verduurzamingsmaatregelen in en aan monumenten vereisen integrale kennis van de cultuurhistorische waarden van een monument, van historische constructies en van bouwfysica. In het belang van het behoud van monumenten is het aan te bevelen op basis van de aanwezige cultuurhistorische waarden voorwaarden te verbinden aan de uitvoering van verduurzamingsmaatregelen. Om vergunningaanvragen te kunnen beoordelen, dient de vergunningverlener daartoe deskundig te zijn en anders daartoe opgeleid te worden.

Kans 4

Ook overheden hebben monumenten in bezit. Zij hebben daarmee een voorbeeldfunctie voor goed opdrachtgeverschap bij de instandhouding van hun eigen monumenten. Overheden moeten zich daarvan bewust zijn en uitdragen, dat het bij aanbesteden van werkzaamheden aan monumenten niet alleen om financiën gaat, maar nadrukkelijk ook om de kwaliteit van de uitvoering.

Kans 5

Aan het beschikbaar stellen van financiële middelen (subsidies/leningen) kunnen voorwaarden worden verbonden en hierop kan toezicht worden uitgeoefend. Via een financiële prikkel worden eigenaren gestimuleerd om de juiste keuzes te maken voor hun monument.

→ Gebruik de onafhankelijke inbreng van de ADVISEUR ten volle

Eigenaren hebben belang bij goede adviseurs. Goede adviseurs kunnen goed opdrachtgeverschap bevorderen. Deze adviseurs moeten wel bewezen kennis van het in stand houden van monumenten in huis hebben. Bij adviseurs moet gedacht worden aan architectenbureaus, bouwkundige adviesbureaus, adviseurs op het terrein van duurzaamheid en de Monumentenwacht.

De Monumentenwacht is een verhaal apart. In enkele provincies, vermoedelijk daartoe door financiële redenen gedwongen, is de Monumentenwacht actief op verschillende terreinen waardoor de onafhankelijkheid in het gedrang komt en concurrerend wordt gewerkt ten opzichte van de andere adviseurs. De Monumentenwacht als sterk merk en als inspecteur/rapporteur moet gestimuleerd worden zich te focussen op het inspecteren van zoveel mogelijk, en dus meer dan nu het geval is, monumenten en zich juist niet te richten op taken buiten de kerntaken van het inspecteren.

Kans 1

Het is van groot belang om het nut van de inbreng van de gespecialiseerde deskundigheid op een onafhankelijke basis van de erkende monumentenadviseurs (architecten

en bouwkundig adviseurs) beter uit te dragen en te stimuleren, bijvoorbeeld door een hoger subsidiepercentage indien gebruik wordt gemaakt van erkende adviseurs of door een btw-verlaging.

Kans 2

Als adviseur van de eigenaar zullen de erkende adviseurs moeten bevorderen dat de kwaliteit in de hele keten wordt gestimuleerd, van planvorming tot procesbewaking tijdens de uitvoering. Deze verantwoordelijkheid mag van erkende adviseurs worden verwacht.

Kans 3

De dekkingsgraad van de Monumentenwacht is, voor wat betreft de aangesloten rijksmonumenten, ongeveer 25%. Daar zit een belangrijke groeimogelijkheid. Een hoger ambitieniveau is noodzakelijk.

→ Versterk kennis, kunde en capaciteit bij GEMEENTEN en PROVINCIES

Gemeenten hebben verschillende rollen op het gebied van de instandhouding van monumenten: de rol van eigenaar, bevoegd gezag bij vergunningverlening, toezicht en handhaving en informatieloket voor eigenaren van rijksmonumenten.

Al enkele jaren zien we dat de kennis, kunde en capaciteit op monumentengebied bij gemeenten sterk afneemt, zoals ook al is geconstateerd in het BMC-rapport "Stelsel of lappen-deken", dat in 2018 in opdracht van het ministerie van OCW is geschreven. Daarvoor zijn diverse oorzaken aan te geven:

- Beleidskeuzes van gemeenten (vooral veroorzaakt door de kosten van taken in het sociale domein).
- De verkokering in de gemeentelijke organisaties waardoor beleid, vergunningverlening en toezicht en handhaving niet goed worden afgestemd.
- Een afnemende behoefte aan kennis en kunde bij gemeenten zelf nadat de achterstand van restauraties van rijksmonumenten in de jaren 1997 tot 2012 is ingelopen.
- De overheveling van het toezicht op een goede uitvoering van monumententaken bij gemeenten. Tot 2013 hield de Erfgoedinspectie toezicht. Met de invoering van de Wet revitalisering generiek toezicht is dit een taak van de provincies. Helaas hebben de provincies, voor zover tot op heden bekend, echter geen toezicht op een goede uitvoering van monumententaken bij gemeenten uitgevoerd.

Het ontbreken van voldoende kennis, kunde en capaciteit bij gemeenten vormt een groot risico voor de borging van kwaliteit in de keten, hoewel er gelukkig ook tientallen (ook kleinere) gemeenten als goede voorbeelden zijn aan te wijzen.

Bij de toekomstige invoering van de Wet kwaliteitsborging voor het bouwen maken de monumentengemeenten zich sterk voor het behouden van hun rol in de monumentensector op het gebied van vergunningverlening en toezicht. De bedrijven in de monumentensector ondersteunen die wens, maar geven daarbij ook aan dat die door gemeenten gewenste rollen dan ook zullen moeten worden waargemaakt.

Kans 1

Gemeenten die hun erfgoedtaken niet goed (kunnen) vervullen door gebrek aan capaciteit en/of kennis en kunde, kunnen dit oplossen door intergemeentelijke samenwerking en/of het gebruik maken van de kennis bij de provinciale steunpunten, die daarvoor dan wel beter geoutilleerd zullen moeten worden.

Kans 2

Een grote kans op het gebied van kwaliteitsborging ligt bij het bevorderen van het gebruikmaken van erkende bedrijven en van de uitvoeringsrichtlijnen van de Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg bij vergunningverlening. Het gebruik maken van deze uitvoeringsrichtlijnen vereist echter ook kennis en kunde bij de vergunningverlener, de toezichthouder en de handhaver. Actiever toezicht leidt zeker tot een verbetering van de kwaliteit.

→ Verbind inhoudelijke voorwaarden aan SUBSIDIES en LENINGEN

Eigenaren van monumenten kunnen voor de financiering van de instandhouding van hun monument gebruik maken van subsidies via verschillende overheden en/of leningen via het Restauratiefonds.

Financiële instrumenten kunnen een belangrijke schakel in de keten van kwaliteit zijn, maar dan is het van groot belang dat daarop toezicht wordt uitgeoefend.

Ook een goede inhoudelijke toetsing van plannen is belangrijk, maar dat vereist inhoudelijke kennis van zaken. De indruk bestaat dat veel plannen, door zowel overheden als Restauratiefonds, marginaal en dan vooral administratief getoetst worden.

Bij de verantwoording van subsidies wordt vooral een financiële prestatieverklaring gevraagd, terwijl juist een inhoudelijke verantwoording van de uitgevoerde werkzaamheden de kwaliteit zal bevorderen. Het inzetten van overheidsmiddelen voor de instandhouding van erfgoed is een maatschappelijk verantwoorde besteding, die ook inhoudelijk moet kunnen worden verantwoord.

Het grijze gebied tussen restauratie en onderhoud wordt als bedreiging gezien, evenals het onderscheid tussen de rijks- (Sim) en de provinciale restauratieregelingen, waarbij provincies autonoom beleid toepassen.

Het maken van goede instandhoudingsplannen mag niet worden ontmoedigd door het afwijzen van subsidieverzoeken of financieringen als gevolg van te weinig middelen (met name bij de Sim en bij de provincies).

Als belangrijke kans bij subsidies en financieringen worden de daaraan te koppelen voorwaarden gezien.

Kans 1

Het gebruik maken van erkende bedrijven kan worden bevorderd door hierop een premie toe te kennen in welke vorm dan ook. Dit bevordert enerzijds het gebruikmaken van erkende bedrijven door een eigenaar, maar anderzijds ook de wens van niet erkende bedrijven om erkend te worden. LET OP: De kosten, die bedrijven maken om erkend te worden, zullen moeten worden terugverdiend. Dit leidt mogelijk tot een hogere tariefstelling. Deze hogere tarieven zullen ook moeten leiden tot een hoger subsidiabel uurloon zoals nu door de rijksoverheid is bepaald.

Kans 2

Het wordt wenselijk geacht dat het nemen van duurzaamheidsmaatregelen, gekoppeld aan restauraties en/of herbestedingen, ook tot de subsidiabele werkzaamheden gaan behoren, mits goed onderbouwd vanuit de cultuurhistorische waarden van een monument.

Ieder monument is immers uniek en dat betekent dat altijd vooronderzoek gedaan moet worden naar de effectiviteit van de voorgenomen duurzaamheidsmaatregelen. Ook is het toepassen van duurzaamheidsmaatregelen maatwerk, wat vraagt om creativiteit om toepassingen ook daadwerkelijk te kunnen realiseren zonder schade aan de cultuurhistorische waarden.

Kans 3

Van groot belang is dat de deskundigheid, met name aanwezig bij de RCE, niet alleen wordt ingezet bij het beoordelen van subsidieaanvragen, maar vooral ook bij het toezicht op de uitvoering.

→ Zorg voor meer gecertificeerde UITVOERENDE BEDRIJVEN

De uitvoerende bedrijven in de monumentensector doen voor de instandhouding van monumenten onderzoek, maken plannen, begeleiden en voeren werkzaamheden uit. Zij zijn zich erg bewust van hun eigen verantwoordelijkheden op het gebied van kennisoverdracht, opleiding en scholing alsmede de continuering van hun erkenning als gecertificeerd bedrijf.

Zij hebben de afspraak gemaakt in de keten van kwaliteit meer de samenwerking te zoeken en te bevorderen. Zij zijn bereid, samen met de stelselverantwoordelijke bewindspersoon en de andere overheden, de voorlichting aan de eigenaren van monumenten op te pakken en het belang van kwaliteit in de sector uit te dragen.

Als eigenaren zich beter bewust zijn van goed opdrachtgeverschap zullen er ook voldoende bedrijven met kennis van zaken beschikbaar moeten zijn.

Een bedreiging wordt gezien in de uitstroom van vaklieden en het gebrek aan voldoende instroom. Bedrijven moeten investeren in het werven en opleiden van nieuwe vaklieden (zowel jongeren als zij-instromers). Om zich te kunnen certificeren, dient een bedrijf goed opgeleide vaklieden in dienst te hebben en te voldoen aan de scholingseisen, zoals gesteld in de uitvoeringsrichtlijnen van de Stichting ERM.

Het vakmanschap zal ook in tijden van recessie op peil moeten worden gehouden. Dat vraagt om een investering tegen de stroom in, voor als betere tijden weer aanbreeken. Gebeurt dit niet, dan lopen bedrijven tegen een tekort aan vaklieden aan op het moment dat de orderportefeuilles weer vol stromen.

In de huidige coronacrisis schuilt het risico van een recessie in de reguliere bouw. Wanneer er geen voorwaarden worden gesteld om gecertificeerde bedrijven in te schakelen, kan dit tijdens een recessie uitmonden in meer concurrentie in de erfgoedsector.

Kans 1

De bedrijven zijn bereid de onderlinge samenwerking te versterken met als doel de kwaliteit in de keten van planvorming tot uitvoering te versterken.

Kans 2

De bedrijven bieden de Staatssecretaris van Cultuur en Media aan mee te denken over en te participeren in een goede voorlichting aan eigenaren.

Kans 3

De koepels van bedrijven willen investeren in de uitbreiding van ERM-erkende bedrijven als het effect van die erkenning meer zichtbaar kan worden gemaakt.

→ Zorg structureel voor goed, up-to-date en betaalbaar ONDERWIJS

Zowel op (V)MBO- als op HBO-niveau ontbreken in het reguliere onderwijs opleidingsmogelijkheden voor vaklieden en erfgoedprofessionals. De koepelorganisaties hebben zich ingezet om oplossingen te vinden. Het is belangrijk dat deze oplossingen een structureel karakter krijgen, zodat het behoud van vakmanschap geborgd is.

In het MBO-onderwijs zien we dat de wijze van bekostiging van het onderwijs leidt tot het opleiden van generalisten. De hoeveelheid leerlingen in een klas is bepalend voor het organiseren van een opleiding. Voor het opleiden van vakmensen in de erfgoedsector (lage aantallen) is daar-

door in het reguliere onderwijs en op decentraal niveau geen plaats. Voor vrijwel alle erfgoedambachten geldt dat de bijbehorende opleidingen en zelfs de keuzedelen over restauratie in het reguliere onderwijs verdwenen zijn. Dit heeft grote gevolgen voor een structurele instroom van vakmensen in de monumentensector. Er ligt een grote uitdaging in het op jonge leeftijd interesseren van jongeren voor het vakmanschap in de restauratie.

Het Nationaal Centrum Erfgoedopleidingen (NCE) heeft, met een incidentele subsidie voor vier jaar (aflopend eind 2021), met succes voor een tiental restauratieberoepen goede opleidingen op MBO-niveau ontwikkeld. Deze opleidingen zijn beschikbaar voor werknemers in de monumentensector en worden inmiddels zowel op de thuisbasis van het NCE in het Klooster Ter Eem in Amersfoort als op locatie in het land verzorgd.

Het is een gegeven dat voor de benodigde instroom in de erfgoedsector van 150 tot 200 werknemers per jaar geen regulier onderwijsaanbod kan worden geboden. Het NCE kan dit 'gat in de markt' structureel oplossen, maar om dit onderwijs betaalbaar te houden voor de deelnemers zal dit onderwijs ook structureel moeten worden gefinancierd door de rijksoverheid, naast de investering vanuit de bedrijven.

Op HBO-/WO-niveau ontbreekt een gerichte restauratieopleiding voor architecten en adviseurs. De opleiding tot restauratiearchitect, zoals gedoceerd aan de Technische Universiteit Delft tot in de jaren '90 van de vorige eeuw, bestaat niet meer. De VAWR heeft het initiatief genomen voor een beroepservaringsproject voor restauratie-architecten (BEP-R). De VAWR wil via de BEP-R tevens een erkenning binnen het architectenregister voor restauratiespecialisme realiseren.

Kans 1

Om de instroom in de erfgoedsector op peil te houden, ligt er een kans in het leggen en versterken van de verbinding tussen leerlingen, hun ouders, scholen en docenten op (V)MBO-niveau en de ERM-erkende aannemers en gespecialiseerde bedrijven.

Kans 2

Een structurele financiële ondersteuning, vergelijkbaar met de overheidsbijdrage voor het regulier onderwijs, is dringend gewenst. Uit deze ondersteuning zal ook de voorlichting/interesse bij reguliere opleidingen moeten worden betaald, zodat het NCE keuzedelen op MBO- en mogelijk ook op HBO-niveau voor de monumentenzorg kan aanbieden.

Kans 3

Het is wenselijk dat de scholing van een architect tot restauratie-architect in goede onderwijsmodules wordt gegoten en een vaste plek krijgt bij ofwel het NCE ofwel een reguliere onderwijsinstelling op HBO- en WO-niveau.

→ Erkenning voor de restauratie-ambachten als IMMATERIEEL ERFGOED

Het Nederlands molenaarsambacht is in 2017 ingeschreven op de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Dit is een prachtige erkenning voor typisch Nederlands vakmanschap in de erfgoedsector en het belang van molenaars voor de instandhouding van molens. Gezien het belang van de restauratieambachten voor de instandhouding van ons erfgoed, adviseren we te laten onderzoeken welke typisch Nederlandse ambachten eveneens als immaterieel erfgoed kunnen worden voorgedragen voor inschrijving als immaterieel erfgoed. Te denken valt aan glazeniers, leidekkers, metselaars, molenmakers, rietdekkers, restauratieschilders, restauratietimmerlieden, smeden, steen- en beeldhouwers en voegers.

Kans 1

Een eventuele inschrijving van Nederlandse ambachten zal de financiering van het opleiden van vakmensen in het ingeschreven vakgebied kunnen bevorderen en zal een stimulerende werking kunnen hebben op de interesse van jongeren voor een loopbaan in de restauratiesector.

KWALITEIT IN DE MONUMENTENKETEN

AANBEVELINGEN VOOR STERKE SCHAKELS VOOR INSTANDHOUDING VAN ERFGOED

VAN DE VERENIGING VAN ARCHITECTEN WERKZAAM IN DE RESTAURATIE (VAWR), DE BRANCHEVERENIGING VAN ERKENDE RESTAURATIE BOUWBEDRIJVEN (VAKGROEP RESTAURATIE) EN DE GESPECIALISEERDE AANNEMERS IN DE RESTAURATIE (GA-PLATFORM RESTAURATIE).

Vakgroep Restauratie
Partners in restauratie, onderhoud en herbestemming

VAKMANSCHAP

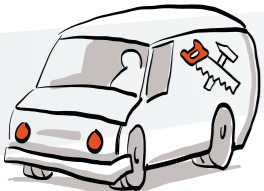
GESPECIALISEERD
KUNDIG EN BEKWAAM
SAMENWERKEND IN DE KETEN

RESTAURATIE ARCHITECTEN

RESTAURATIE ADVISEURS

RESTAURATIE- EN GESPECIALISEERDE AANNEMERS

GROETJES, IK GA MET PENSIOEN

OUDE GENERATIE

O MAAR DAT KAN IK OOK WEL - DENK IK -

JONGE GENERATIE

MAAR IK HEB HET NOG NOOIT EERDER GEDAAN!

MAAR WIE LEERT MIJ DAT?

KENNISNIVEAU EIGENAAR

EIGENAAR

VERANTWOORDELIJK
GEÏNFORMEERD
GEMOTIVEERD

PROFESSIONAL

PARTICULIER

I DO IT MY WAY! DUS LATEN WE HET ZO MAAR DOEN!

WAT EEN MOOIE OMGEVING!!

RESTAURATIE PERMIT

O, DAT HAD IK NOG NIET GEZIEN, ENNEH... IK MOET ME ER EERST IN VERDIEPEN

FOCUS REGELGEVER EN TOEZICHTHOUDER

ZO VAAK DOE IK DIT NIET

FINANCIERING

FACILITEREND
STIMULEREND
CONTROLLEREND

RESTAURATIEFONDS

RIJKSOVERHEID

SUCCES ERMEE! DOE JE BEST!

REGELGEVING

VERANTWOORDELIJK
STIMULEREND
CONTROLLEREND

RIJKSOVERHEID

PROVINCIES

GEMEENTEN

ERFGOED ORGANISATIES

BEHOUD VAN KENNIS EN VAKMANSCHAP

CERTIFICERING

ONDERWIJS

VOORLICHTING

7 AANBEVELINGEN

- 1 Goed opdrachtgeverschap van eigenaren stimuleren
- 2 Het bevorderen van kwaliteit door gebruik te maken van deskundige erfgoedadviseurs
- 3 Regierol minister OCW op taakverdeling overheden
- 4 Voorwaarden die de kwaliteit bevorderen koppelen aan subsidies en financieringen
- 5 Gekwalificeerde bedrijven in de monumentensector betrekken bij de kwaliteit van instandhouding van monumenten
- 6 Het gespecialiseerd onderwijs bevorderen en structureel ondersteunen
- 7 Erkenning van het Nederlandse vakmanschap in de erfgoedsector door Unesco.

BIJLAGE

Praktische uitwerking
van de 7 aanbevelingen

Praktische uitwerking van de 7 aanbevelingen

SAMENWERKING MINISTERIES

Goede erfgoedzorg is een zorg van ons allemaal. Daarom roepen de VAWR, de Vakgroep Restauratie en het GA-Platform Restauratie de Staatssecretaris van Cultuur en Media op om de samenwerking binnen het eigen ministerie en met andere ministeries vorm te geven:

- Binnen het ministerie van OCW kunnen de O en W van Onderwijs en Wetenschap betrokken worden bij de C van Cultuur teneinde de opleiding en aanwas van jongeren in de monumentensector structureel te verbeteren.
- Voor een kabinetsbrede visie op het behoud van het vakmanschap en een verbetering van de kwaliteit in de keten met gebruikmaking van nieuwe technologieën is het gewenst ook het ministerie van EZ hierbij te betrekken.
- Het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening is van belang in het kader van de toekomstige Omgevingswet en de Wet kwaliteitsborging voor het bouwen, waarbij voor monumenten een specifieke in plaats van een generieke oplossing gewenst is.
- In de monumentensector werken veel kleine zelfstandigen en zzp'ers, die binnen de arbeidsmarkt een cruciale rol vervullen. De arbeidsmarkt is een beleidsonderwerp van het ministerie van SZW, waarbij loopbaanmogelijkheden en -ontwikkelingen in combinatie met het toepassen van nieuwe technologieën aandacht verdienen.
- Als laatste ministerie noemen wij Financiën, dat door het toepassen van het lage btw-tarief een belangrijke impuls zou kunnen geven voor de instandhouding van monumenten.

Voor een kabinetsbrede visie op de verbetering van de kwaliteit in de hele keten van instandhouding van monumenten hebben de marktpartijen de zeven aanbevelingen voorzien van een praktische uitwerking.

AANBEVELING 1

Eigenaren van monumenten stimuleren tot goed opdrachtgeverschap.

Deze aanbeveling kan in de praktijk worden gebracht door:

- Goede voorlichting te geven en informatie te verstrekken aan alle eigenaren van rijksmonumenten en te bevorderen dat gemeenten dit overnemen voor eigenaren van gemeentelijke monumenten.
- Bestuurlijke afspraken met de provincies over de financiële en bestuurlijke verantwoordelijkheid voor de Monumentenwacht te evalueren en nieuwe afspraken te maken over de rol en positie van de Monumentenwacht met als uitgangspunt een onafhankelijke en objectieve rol bij het inspecteren van monumenten met een forse uitbreiding van het aantal abonnees met als doel landelijke dekking.
- Overheden te verzoeken een voorbeeldfunctie te vervullen bij de instandhouding van hun eigen monumentenbezit en bij aanbestedingen de kwaliteit zwaar(der) te laten wegen.
- Inhoudelijke voorwaarden te stellen aan subsidies en financieringen/leningen en daarop het toezicht uit te breiden.
- Verduurzamingsmaatregelen aan monumenten te koppelen aan de cultuurhistorische waarden van deze monumenten.

AANBEVELING 2

Het bevorderen van het inzetten van deskundige adviseurs door eigenaren van monumenten.

Deze aanbeveling kan in de praktijk worden gebracht door:

- Eigenaren te informeren over nut en noodzaak van het inschakelen van deskundige adviseurs bij het maken van plannen voor de instandhouding van hun monumenten en daarbij te wijzen op het belang van ERM-erkende adviseurs als architecten en bouwkundig adviesbureaus.
- Eigenaren te informeren over het belang van een adequate begeleiding bij de uitvoering van werkzaamheden.
- Het stimuleren van regelmatige inspecties door de Monumentenwacht.
- Een onderzoek te doen naar het stimuleren van de inzet van deskundige adviseurs door het toekennen van een extra premie op de subsidie in de vorm van een hoger subsidiepercentage en een hoger subsidiabel uurloon.

AANBEVELING 3

Het (als stelselverantwoordelijke overheid) initiatief nemen tot structureel overleg over de eerder overeengekomen taakverdeling tussen overheden.

Deze aanbeveling kan in de praktijk worden gebracht door:

- Met gemeenten in overleg te treden over de uitvoering van de gedecentraliseerde taken op het gebied van de instandhouding van monumenten, zoals VTH-beleid en uitvoering en het informatieloket voor eigenaren van monumenten in relatie tot de afnemende kennis, kunde en capaciteit.
- De kennis en kunde van de gemeentelijke inzet te beoordelen op deskundigheid van de ambtenaren en anders gemeenten te verplichten deze inzet af te nemen bij de provinciale steunorganisatie.
- Met provincies afspraken te maken over het toezicht op de in het vorige punt genoemde gemeentelijke taken met verwijzing naar de vigerende wetgeving.
- Met de betreffende provincies in overleg te treden over de te hanteren beoordelings- en uitvoeringsrichtlijnen met als doel de landelijke en regionale regelingen meer op elkaar te laten aansluiten en op termijn samen te voegen.

AANBEVELING 4

Aan subsidies en leningen voorwaarden verbinden, die de kwaliteit van de instandhouding van monumenten bevorderen .

Deze aanbeveling kan in de praktijk worden gebracht door:

- De eigenaar te verplichten begeleidingskosten, die in de begroting zijn opgenomen, in te zetten voor de begeleiding door de planopsteller.
- Naast toetsing van plannen meer en beter daadwerkelijk toezicht op de uitvoering ter hand te nemen.
- Het maken van plannen en de uitvoering daarvan door gecertificeerde bedrijven te belonen met een hogere subsidie en een hoger subsidiabel uurloon vanwege de extra investeringen, die deze bedrijven moeten doen om gecertificeerd te worden en te blijven.
- Duurzaamheidsmaatregelen in plannen van eigenaren, die zijn getoetst aan de cultuurhistorische waarden van een monument, tot de subsidiabele kosten te rekenen.
- Inhoudelijke verantwoordingen van uitgevoerde plannen te koppelen aan de financiële verantwoordingen (prestatieverklaringen).
- De risico's op het afwijzen van subsidieaanvragen te verkleinen door een hogere en meer flexibele inzet van de beschikbare budgetten.

AANBEVELING 5

De (koepels van) bedrijven in de monumentensector betrekken bij het bevorderen van de kwaliteit van instandhouding van monumenten.

Deze aanbeveling kan in de praktijk worden gebracht door:

- Deze bedrijven te betrekken bij een programma waarbij de voorlichting en informatieverstrekking aan eigenaren structureel worden geregeld en waarbij deze bedrijven hun erkenning kunnen inzetten als bewijs van kwaliteit.
- Te stimuleren dat deze bedrijven nadrukkelijk worden betrokken bij de uitvoering van werkzaamheden ten behoeve van de instandhouding van monumenten.
- Af te spreken met deze bedrijven dat zij de samenwerking met de verschillende soorten bedrijven in de keten zullen bevorderen.
- Deze bedrijven te stimuleren de instroom van jonge werknemers in de sector te bevorderen.
- Van de koepels te vragen zich in te zetten voor het vergroten van de groep van erkende bedrijven, zodat voldoende erkende bedrijven (en dus vakmensen) beschikbaar zijn voor het uitvoeren van werkzaamheden aan monumenten.

AANBEVELING 6

Het gespecialiseerd onderwijs ter stimulering van de ontwikkeling en het behoud van het vakmanschap bevorderen en structureel ondersteunen.

Deze aanbeveling kan in de praktijk worden gebracht door:

- Het Nationaal Centrum Erfgoedopleidingen structureel te subsidiëren in de kosten van het verder ontwikkelen en organiseren van gespecialiseerde opleidingen voor werknemers in de monumentensector.
- ROC's te verzoeken ruimte te maken voor keuzedelen, waarbij de instandhouding van monumenten centraal staat en het NCE verantwoordelijk te laten zijn voor de invulling van deze keuzedelen.
- Op HBO-/WO-niveau de mogelijkheid te onderzoeken voor een beroepservaringstraject voor restauratie-architecten met als doel een erkenning in het architectenregister voor restauratie te realiseren.

AANBEVELING 7

Erkenning van het vakmanschap in de erfgoedsector door Unesco bevorderen door een onderzoek te doen naar de mogelijkheden van erkenning van typisch Nederlandse ambachten in de monumentensector.

Toelichting:

- De bedrijven in de monumentensector drijven op vakmensen en vakmanschap. De beoordelings- en uitvoeringsregelingen worden bewaakt door de Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg. Het behoud van het vakmanschap en daarmee de kwaliteit van de instandhouding van monumenten zal worden bevorderd door een erkenning van het vakmanschap in de monumentensector door Unesco.

Colofon

IN OPDRACHT VAN

Vereniging van Architecten Werkzaam in de Restauratie (VAWR)

www.vawr.nl

Vakgroep Restauratie

www.vakgroeprestauratie.nl

GA-Platform Restauratie

www.ga-platformrestauratie.nl

AUTEUR

Jan van de Voorde – Van de Voorde Monumentenadvies

Bergeendstraat 4, 4332 DC Middelburg

FOTOGRAFIE

Pag 1, 2, 5, 7, 9, 10, 18 Arjen Veldt – Pag 4 Dominique van Ee

Pag 6 Rothuizen Architecten en Adviseurs – Pag 8 Vakfederatie Rietdekkers

Pag 11 Glasatelier Lichtraamwerk – Pag 12 Robert de Groot

Pag 13 Oome Raamsdonk – Pag 16 Vereniging van Erfgoedhoveniers

Pag 17 Ontwerpgroep Lâle

Leden

V_AWR

www.vawr.n

- Adema Architecten, Dokkum
- Architectenbureau Vroom, Amsterdam
- Archivolt Architecten, Amsterdam
- Arco Architecten, Oudewater
- BBM Architecten, Raamsdonksveer
- Braaksma & Roos Architecten, Den Haag
- Bureau 1meter98, Amsterdam
- Bureau Delfgou, Scherpenzeel
- Kijlstra-Brouwer Architecten, Beetsterzwaag
- Rothuizen Architecten en Adviseurs, Middelburg
- TAK architecten, Delft
- Van Hoogevest Architecten, Amersfoort
- Veldman Rietbroek Architecten, Leiden
- Verlaan & Bouwstra Architecten, Vianen
- Walraad Architecten, Rotterdam
- Weyts Architecten, Bergen op Zoom

**Vakgroep
Restauratie**

Partners in restauratie,
onderhoud en herbestemming

www.vakgroeprestauratie.nl

- Aannemersbedrijf Cauwenborgh, Bergen op Zoom
- Aannemingsbedrijf Draisma B.V., Apeldoorn
- Aannemingsbedrijf Holleman & Zonen Santpoort BV, Wormerveer
- Aannemingsbedrijf Nico de Bont B.V., Vught
- Akerbouw b.v., Uitgeest
- B.V. Bouwbedrijf Hoffman Beltrum, Beltrum
- B2 Restauratie BV, Volendam
- Bouw- en Restauratiebedrijf Van de Burgt & Strooij, Amersfoort
- Bouwbedrijf Balemans B.V., Breda
- Bouwbedrijf Boogert B.V., Oosterland
- Bouwbedrijf Coppes B.V., Houthem-Valkenburg
- Bouwbedrijf Jurriëns Noord B.V., Groningen
- Bouwbedrijf L. van de Ven BV, Veghel
- Bouwbedrijf M.J. de Nijs en Zonen B.V., Warmenhuizen
- Bouwgroep Dijkstra Draisma, Dokkum
- BURGY Bouwbedrijf bv, Leiden
- Cuppens +zn aannemers BV, Nijmegen
- De Bonth van Hulten BV, Nieuwkuijk

- De Heeren Bouwmeester, Woerden
- Den Hoed Aannemers BV, Bergambacht
- Dijkhof Bouw, Klarenbeek
- du Prie Bouw & Ontwikkeling B.V., Leiden
- Hanzebouw B.V., Zwolle
- Heijmans Restauratie, Rosmalen
- Jurriëns B.V., Utrecht
- Kneppers Bouw- en Aannemingsbedrijf B.V., Amsterdam
- Koninklijke Woudenberg B.V., Ameide
- Laudy Bouw & Ontwikkeling b.v., Sittard
- Leenhouts' Aannemings-Bedrijf BV, Oostburg
- Legemaat van Elst aannemersbedrijf, Woudenberg
- Leguit en Roos aannemersbedrijf BV, Monnickendam
- Oome Raamsdonk B.V., Raamsdonksveer
- PHB Deventer B.V., Deventer
- Pronk Restauratie BV, Warmenhuizen
- Restauratiebedrijf Ten Haken, Winterswijk
- Schakel & Schrale, Amsterdam
- Strukton Civiel West B.V., Scharwoude
- Timmer- en aannemersbedrijf De Vries B.V., Hummelo
- Van den Bouwhuijsen, 's-Hertogenbosch
- Van Dinther Bouwbedrijf b.v., Schaijk
- Van Tienen Aannemersbedrijf, Nijmegen
- Van Wijnen B.V., Zwolle
- VIOS Bouw Amsterdam, Amsterdam
- Wesselink Bouw en Restauratie bv, Weerselo
- Witte Bouw en Aannemersbedrijf bv, Amsterdam

www.ga-platformrestauratie.nl

- Gebouwschil Nederland Sectie Voegen
- Nederlands Gilde van Kunst-, Sier- en Restauratiesmeden
- Nederlandse Vereniging van Leidekkers
- Nederlandse Vereniging van Molenmakers
- OnderhoudNL – Restauratieschilders
- Ondernemersvereniging van Glazeniers
- Vakfederatie Rietdekkers
- Vereniging Timmerwerk Restauratie
- Vereniging van Erfgoedhoveniers
- Vereniging van Restauratie Steenhouwers

